

УДК 343.6

<https://doi.org/10.34142/23121661.2023.37.03>

orcid. org / 0000-0002-6019-1086

© Павленко Т.А., 2022

Т.А. Павленко**ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: ДЕЯКІ
ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ТА ПРОТИДІЇ****T. Pavlenko****DOMESTIC VIOLENCE: SOME PROBLEMS
OF RESPONSIBILITY AND
COUNTERACTION**

***Анотація.** У статті розглянуто проблематику відповідальності за домашнє насильство та застосування норм, що передбачають таку відповідальність. Підкреслено, що проблема домашнього насильства в умовах війни набула нових ознак. Визначено, що факт відсутності притягнення до відповідальності кривдника за раніше вчинені епізоди домашнього насильства, не може бути підставою для відмови у винесенні обмежувального припису судом. Також наголошується, що не є перепорою для притягнення до кримінальної відповідальності факт відсутності відомостей щодо раніше вчинених епізодів домашнього насильства в адміністративному протоколі, обмежувальному приписі чи іншому процесуальному документі.*

***Ключові слова:** домашнє насильство, безпека, кримінальна відповідальність, об'єкт кримінального правопорушення, покарання, адміністративна відповідальність.*

***Annotation.** The article considers the problematic of responsibility for domestic violence and application of the rules that provide this kind of responsibility. It is emphasized that the problem of domestic violence has acquired new characteristics in conditions of the war. It is defined that the fact of no prosecution of offender for previously committed episodes of domestic violence can not be a ground for refusal to provide a restraining order by the court. It is also noted that the fact of no information about previously committed episodes of domestic violence in the administrative report, restraining order or any other procedural document is not an obstacle to bring to criminal responsibility. It is stated that bringing the offender to criminal responsibility is one of the main condition for the offender to feel the power of law and punishment and to think twice before breaking the law next time. However, it is defined that the main means of preventing the kind of negative phenomenon as domestic violence should be knowledge of one self's rights, in particular the right to protection, understanding of legal methods and methods of protection.*

***Key words.** Domestic violence, safety, criminal responsibility, object of criminal offense, punishment, administrative responsibility.*

Постановка проблеми. Життя, здоров'я кожної людини є головними соціальними цінностями. Так само безпека є базовою потребою людини. Свобода від насильства, зокрема й домашнього, є основою такої безпеки. Зазначимо, що Україна знаходиться серед тих країн, які визнають проблему домашнього насильства та розглядають її як соціальну. Разом із тим, лише з початком 24 лютого 2022 року відкритої збройної агресії Російської Федерації (далі – РФ) проти України, 20 червня 2022 року Верховна Рада України все ж таки ратифікувала, так званий золотий стандарт прав жінок, що є частиною прав людини та європейських цінностей – Стамбульську конвенцію [1], 21 червня цього ж року Закон про ратифікацію підписав Президент, і 01 листопада 2022 року ця конвенція набрала чинності для України. Положення Конвенції передбачають, що права та інтереси потерпілих від насильства мають бути в центрі уваги незалежно від перебігу обставин у державі, що зобов'язує відповідні органи, установи до координованої співпраці між собою та з громадськими організаціями.

До початку агресії з боку РФ від домашнього насильства в нашій державі страждало орієнтовно 1,8 мільйона жінок. Ця цифра зростала щороку. Так, у 2021 році зафіксовано на 56% більше звернень з приводу домашнього насильства порівняно з 2020 роком. Разом із тим, згідно з аналізом даних вчинення домашнього насильства в перші місяці повномасштабного вторгнення РФ в Україну, зафіксованих випадків домашнього насильства стало менше порівняно з попередніми роками. Зокрема, у першому півріччі 2022 року порівняно з першим півріччям 2021 року зафіксовано на 27,5% менше звернень до Національної поліції України з приводу домашнього насильства. У період з 01.01.2022 року до 30.06.2022 року Офіс Генерального прокурора зафіксував на 56% менше кримінальних проваджень у контексті домашнього насильства порівняно з аналогічним періодом 2021 року [2]. Зважаючи на таку статистику, здається, що нібито ситуація з проявами домашнього насильства значно покращилася з 24 лютого 2022 року.

Насправді ж це не так. Як зазначають експерти Аналітичного центру ЮрФер, такі статистичні дані навпаки дозволяють припустити, що люди не звертаються за юридичною допомогою через перешкоди, зумовлені війною. Тож проблема домашнього насильства нікуди не поділася і в умовах війни набула нових ознак, отже, потребує подальшого вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кримінальної відповідальності за домашнє насильство та насильство за ознакою статі привертає увагу науковців сучасності. Зокрема, М. І. Хавронюк та О.О. Дудоров [3] вивчають цю проблему крізь призму положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). Гострі питання кваліфікації діянь, які

становлять домашнє насильство, у своїх наукових розвідках порушує О. Книженко, зокрема, щодо необхідності або, навпаки, – недоцільності кваліфікації домашнього насильства за сукупністю злочинів [4]. Питанням запобігання та протидії домашнього насильства присвячені праці А. Б. Благої [5]. Дослідниця вивчає міжнародний та зарубіжний досвід протидії цьому явищу, виокремлює його детермінанти.

Метою статті є виявлення проблемних аспектів щодо застосування норм, які передбачають відповідальність за домашнє насильство, а також напрацювання пропозицій щодо протидії цьому негативному явищу.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до чинного законодавства особи, які вчинили домашнє насильство, можуть понести цивільно-правову, адміністративну чи кримінальну відповідальність. Так, згідно зі ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) особа несе адміністративну відповідальність за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування. Кримінальна відповідальність настає відповідно до ст. 126-1 Кримінального кодексу України у випадках умисного систематичного вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи. Крім того, до особи паралельно з притягненням до адміністративної чи кримінальної відповідальності за домашнє насильство, можуть бути застосовані також і заходи цивільно-правового характеру, що полягають в необхідності відшкодування матеріальної та моральної шкоди, що завдана потерпілій особі.

Із якими ж складнощами стикаються потерпілі від домашнього насильства при захисті своїх прав та які заходи протидії цьому негативному явищу можуть бути дієвими?

Маємо пам'ятати, що алгоритм дій для потерпілих від домашнього насильства не може бути однаковим. Проте однозначним, певно, є те, що притягнення кривдника до відповідальності – це одна з головних умов того, що кривдник, відчувши силу закону та покарання, наступного разу замислиться, а чи варто порушувати закон.

Отже, першим кроком для потерпілої особи в захисті своїх прав є офіційне звернення до поліції з подальшим написанням заяви про вчинення систематичних насильницьких дій (з детальним їх описом) із боку кривдника (члена родини, колишнього члена родини, нареченого, особи, з якою потерпіла веде

спільне господарство тощо). Зазначимо, що такі заяви, за умови наявності системного або повторювального характеру дій кривдника (фізичного, психологічного, економічного, сексуального насильства), повинні мати місце щоразу, як такі дії відбуваються. Поліція після оцінки ризиків та за заявою потерпілої особи має скласти адміністративний протокол за ст.173-2 КУпАП та винести терміновий заборонний припис строком до 10 діб. На цей час кривднику буде заборонено наближатись, телефонувати, спілкуватись із тими, кому він завдав шкоди. За результатами розгляду в суді адміністративного протоколу може бути накладено штраф або призначені громадські роботи. Також за заявою (постраждалої особи чи її представника; у разі вчинення домашнього насильства стосовно дитини – батька або інших законних представників дитини, родичів дитини (баби, діда, повнолітніх брата, сестри), мачухи або вітчима дитини, а також органу опіки та піклування; у разі вчинення домашнього насильства стосовно недієздатної особи – опікуна, органа опіки та піклування) про видачу обмежувального припису судом може бути прийняте рішення про видачу такого припису. Але, уже на цьому етапі, жертви домашнього насильства стикаються з перепонами. Так, незважаючи на те, що відсоток справ, у яких суди задовольняють заяву про видачу обмежувального припису, є вищим порівняно з тими, у яких суди відмовляють у його видачі (у 43,75% справ суди задовольняють заяву повністю, у 38,75% – задовольняють частково, а в 17,5% – відмовляють повністю), спостерігається тенденція, що суди приймають/ухвалюють рішення про видачу обмежувального припису саме в тих справах, де були докази притягнення особи до відповідальності за домашнє насильство раніше. Натомість у тих справах, де такі докази відсутні, суди зазвичай відмовляють через мотивування, що сам факт звернення в правоохоронні органи не може свідчити про вчинення домашнього насильства [2]. Проте рішення про видачу обмежувального припису виноситься на підставі оцінки ризиків, тобто оцінювання ймовірності повторного вчинення насильства. Те, що кривдника поки не притягали до відповідальності за домашнє насильство, не може бути підставою для відмови у винесенні припису за умови наявності інших доказів (звернення в правоохоронні органи, наявність свідків, складені протоколи про вчинення правопорушення). Саме тому, ми наголошували, що дуже велике значення має «систематичність» звернень до правоохоронних органів у разі вчинення домашнього насильства.

Виникають також певні складнощі в притягненні винних у домашньому насильстві до кримінальної відповідальності. Так, на практиці постає питання, чи має значення відображення в адміністративному протоколі поліції, обмежувальному приписі чи іншому документі факту перших двох актів домашнього насильства для притягнення винної особи до кримінальної відповідальності. Як показує судова практика відповідь на це питання не завжди є однозначною. На

що звертає увагу й Касаційний кримінальний суд у постанові від 25 лютого 2021 року у справі № 583/3295/19 [6]. Так, Касаційний кримінальний суд, скасовуючи рішення апеляційного суду, який виправдав Особа_6 за ст. 126-1 КК, зауважив, що Особа_6 неодноразово ображав нецензурними словами свою матір, чим завдав шкоду її психічному здоров'ю та вчинив адміністративні правопорушення. Постановами місцевого суду чоловіка двічі визнано винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 173-2 КУпАП, та застосовано до нього стягнення у виді адміністративного арешту. У жовтні 2019 року, усвідомлюючи свою перевагу у фізичному розвитку та в молодому віці, він знову вчинив щодо своєї матері дії психічного насильства, що виразилось в словесних образах нецензурною лайкою та демонстрації своєї фізичної переваги, тим самим завдав шкоду психічному здоров'ю потерпілої. Касаційний кримінальний суд зазначив, що словосполучення «систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства» описує діяння. Закінченим кримінальне правопорушення вважається з моменту вчинення хоча б однієї із трьох форм насильства (фізичного, психологічного чи економічного) утретє, у результаті чого настав хоча б один із зазначених у законі наслідків. Факт документування попередніх актів насильства має значення для доказування систематичності, але не більше, ніж інші, передбачені законом докази [6].

Стосовно протидії домашньому насильству за результатами опитування, проведеного Українським інститутом майбутнього спільно з Нью Імідж Груп у 2021 році, найчастішими порадами, які б дали своїм близьким та знайомим громадяни у випадку домашнього насильства, є виклик поліції (43%), написання заяви (34%) і звернення на відповідну гарячу лінію. 13% респондентів дали б раду поговорити із кривдником аби зрозуміти його претензії. І лише 3 % респондентів порадили б в такому випадку потерпіти [7]. Такі результати опитування можна оцінити як досить не погані, адже ми спостерігаємо тенденцію до зміни негативного наративу, що панував у нашому суспільстві щодо замовчування фактів домашнього насильства.

Відносно запобігання такому явищу, як домашнє насильство, посилення кримінальної відповідальності займає лідируючу позицію серед опитаних громадян, при цьому *жінки більшою мірою вважають такий захід дієвим інструментом протидії домашньому насильству (63 %), аніж чоловіки (52 %). Також до дієвих заходів респонденти відносять збільшення строку затримання поліцією кривдників більше, ніж на 3 години [7].* Однак насамперед маємо, певно, говорити про невідворотність покарання в контексті протидії домашньому насильству. Адже, наприклад, 10–12% представників правоохоронних органів вважають домашнє насильство іноді прийнятним; 77-84% представників правоохоронних органів переконані, що пріоритетом у справах про домашнє

насильство є примирення, але не покарання. Така позиція може бути однією з причин того, що лише 6% насильників притягують до відповідальності за ті згвалтування, про які правоохоронцям стало відомо із заяв потерпілих [8].

Досить дієвими заходами запобігання домашньому насильству та насильству щодо жінок можуть бути заходи не пов'язані з примусом. Так, необхідно вирішити проблему здатності жертв домашнього насильства знайти притулок і житло як засоби захисту; потребує розробки процедура збору даних про насильство щодо жінок і домашнє насильство; необхідно забезпечити процедуру збору інформації та поглиблення знань про специфічні форми насильства, із якими зіштовхуються певні групи жінок у вразливих ситуаціях (літні жінки, жінки з різною сексуальною орієнтацією та гендерною ідентичністю, маргіналізовані жінки, жінки-мігранти, жінки з обмеженими фізичними можливостями, молоді жінки та дівчата, безпритульні жінки, жінки з наркотичною залежністю чи жертви торгівлі людьми) з метою подальшої її систематизації та напрацювання на основі отриманих даних дієвих програм допомоги таким категоріям жінок; необхідно розширювати можливість запровадження та застосування онлайн-інструментів протидії домашньому насильству та насильству щодо жінок [9, с. 207–208].

Висновки. Ми маємо бути свідомі того, що проблема домашнього насильства, навіть в умовах війни, залишається дуже гострою. Отже, мають бути напрацьовані єдині підходи в застосуванні законів, які передбачають відповідальність за домашнє насильство.

По-перше, рішення про видачу обмежувального припису має виноситися на підставі оцінки ризиків, тобто отримати свою оцінку ймовірності повторного вчинення акту насильства. Не може бути підставою для відмови у винесенні заборонного припису той факт, що кривдника не було притягнуто раніше до відповідальності за домашнє насильство.

По-друге, не має значення для притягнення до кримінальної відповідальності чи відображено в адміністративному протоколі поліції, обмежувальному приписі чи в іншому документі факт перших двох епізодів вчинення домашнього насильства.

По-третє, головними засобами запобігання такому негативному соціальному явищу як домашнє насильство, мають бути знання своїх прав, зокрема права на захист, розуміння правових методів та способів захисту.

Література

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Ратифіковано із заявами Законом № 2319-IX від 20.06.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text; 2. Марта Змисла Домашнє насильство крізь призму війни. Українська правда. 29 листопада 2022 р. URL:

<https://life.pravda.com.ua/columns/2022/11/29/251536/>; 3. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. 288 с.; 4. Книженко О. Домашнє насильство: проблеми кваліфікації. Науковий часопис Національної академії прокуратури України № 2. 2019. С. 45–52; 5. Актуальні проблеми протидії домашньому насильству : навчальний посібник / А. Б. Блага, О. С. Тунтула, О. О. Кочемировська ; за заг. ред. А. Б. Благої. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 208 с.; 6. Верховний Суд України. Постанова від 21 лютого 2021 року у справі № 583/3295/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213443>; 7. Домашнє насильство в Україні: досвід та настрої громадян. Соціологічне дослідження щодо масштабів домашнього насильства в Україні, проведене Українським інститутом майбутнього спільно з Нью Імідж Груп. Червень 2021 р. URL: <https://uifuture.org/publications/domashnye-nasylstvo-2-mln-ukrayincziv-stverdzhuyut-shho-staly-zhertvamy-zhorstkogo-povodzhennya-u-pobuti/>; 8. Дунебабіна О. Домашнє насильство: кого і за що карає закон? Радіо Свобода. 27 січня 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/details/29000805.html>; 9. Павленко Т.А. Домашнє насильство та насильство стосовно жінок: причини та перспективи протидії. Сучасний стан та перспективи розвитку системи запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі в умовах глобальних викликів сьогодення : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 08 липня 2022 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 204 – 208.